

ŞEYH OSMAN EFENDİ VE ESERLERİ

Süleyman GÜR*

Hayatı

Osman et-Trabzonî'nin adına Süleymaniye Kütüphanesi, Kasidecizâde Bölümünde bulunan ve aşağıda tanıtılacak olan risalesi sayesinde ulaşılmıştır. Bu risalenin hâtimesinde geçen “Ve ene'l-abdü'l-fakîr ilellahi'l-vedûd eş-Şeyh Osman et-Trabzonî el-Müftî bi Harput” şeklindeki kayıttan anlaşıldığına göre adı Osman, memleketi Trabzon'dur. Risaleyi yazdığı dönemde Harput müftüsü olarak görev yapmaktadır. Aynı zamanda bir tarikata mensubiyeti de olup şeyhlik makamındadır. Eserin içerisindeki mecmuada hacı olduğuna dair bir kayıt da mevcuttur. Risalede telif ve istinsah tarihi olmadığı için müellifin yaşadığı dönem şimdilik tespit edilememiştir. Ancak risalenin içerisinde bulunduğu mecmuadaki diğer birçok eserin yazım ya da istinsah tarihleri hicri 1182 olduğundan akla bu dönemlerde yaşamış olabileceği düşüncesi gelmektedir.

Eserleri

1. *Tefsîru kavlihî Ta'ala ve lemma ya'lemi'l-İlâhu'l-lezîne câhedû minküm*

Eser, katalogda Trabzonlu bir müellif adına kaydedilmiştir. Bu kaydın kaynağı ferağ kaydında ki “et-Trabûzunî” (الطربوزني) nisbesidir. Yazma eserlerde Trabzonlu müellifler genellikle et-Trabûzî (الطربوزني) nisbesi ile yer alırken bazı kayıtlarda (الطربوزني، الطربوزني، الطربوزني، الطربوزني) şeklindeki farklı yazımları da görmek mümkündür. Bundan dolayı bu şekildeki kayıtların her birinin Trabzonlu bir müellifi ifade ettiği kabul edilebilir. Biz de buradan hareketle müellifin Trabzonlu olduğu kanaatindeyiz.

Risale, tefsir ilmi ile alakalı olup Süleymaniye Kütüphanesi, Kasidecizâde Bölümü nr. 678'de bulunan bir mecmuanın 19b-21a varakları arasındadır. Dili Arapçadır. Ayet tefsiri kategorisindedir. Müellif adı hâtimede “eş-Şeyh Osman et-Trabûzunî el-Müftî bi Harput” şeklinde geçmektedir. Risalede telif tarihi ve istinsah kaydı yoktur. Başka bir nüshasına ulaşılamamıştır.

Kasidecizâde'deki bu mecmuanın içerisinde çeşitli konularla alakalı irili ufaklı risaleler yer almaktadır. Bu risalelerin bir kısmı dua ve virdlerle alakalı olup bazı müstakil sayfalarda da çeşitli dua örnekleri yer almaktadır. Mecmuadaki bir dua risalesi 7a varakta sona ermektedir ve yazılış tarihi hicri 1182'dir. 18b varakta son bulan başka bir dua risalesinin yazılış tarihi de aynı şekilde 1182'dir. 19b-21a'da ise Trabzonî'nin risalesi vardır. Hemen ardından gelen sayfada (21b varak) müstakil bir dua metni yer almaktadır. Bu dua metninin bitiminde, söz konusu duanın “Harput Müftüsü Şeyh Hacı Osman'dan işitildiği” şeklinde bir ifade yer almaktadır. Hemen devamında farklı bir dua cümlesi yazıldıktan sonra “Bunu Kale Camii İmamı Abdürrezzâk yazdı” şeklinde bir kayıt bulunmaktadır. Bu bilgiler, bu yer numarasındaki mecmuanın, bir dönem, burada bahsi geçen Abdürrezzâk isimli zatın elinde bulunmuş olabileceğini, ayrıca onun, Trabzonî'nin müridi ya da talebesi olabileceğini akla getirmektedir. Ancak sadece bu verilere bakarak net bir şey söylemek mümkün görünmemektedir. Ayrıca mecmuanın 22a

* Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı, suleymangur@trabzon.edu.tr

varağında, “mesele” şeklinde bir başlık açılmakta ve borçlanma ile ilgili fihhi bir konu tartışılıp çözüme kavuşturulduktan sonra “Harrarahu Osman el-Müftî bi Harput” kaydı düşülmektedir. Bu da ilgili fihhi meseleyi bizzat Osman Efendi’nin kendisinin yazdığını göstermektedir. Bu durum ilgili mecmuanın, en azından bir bölümünün, vaktiyle Osman Efendinin elinde olabileceği ihtimalini de akla getirmektedir.

Muhtevası

Risale, Âl-i İmrân suresi 142. ayetin tefsirine daırdır. İlgili ayetin metni ve anlamı şu şekildedir: (أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخَلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمِ الصَّابِرِينَ) “Yoksa Allah içinizden cihad edenleri belli etmeden, sabredenleri ortaya çıkarmadan cennete gireceğinizi mi sandınız?” (Âl-i İmrân 3/142).

Bu ayeti kerimede müminlere yönelik önemli sosyal mesajlar verilmektedir. Bu mesajların neler olduğu müfessirler tarafından şöyle özetlenmiştir: Burada Yüce Allah’ın ilâhî bir yasasına dikkat çekilmektedir ki o da şudur. Nihai başarıyı elde etmenin yolu Allah yolunda ve iyilikleri elde etmede gösterilecek özveridir. Dolayısıyla Allah yolunda cihat etmeden ve cihadın sonucu olan ağrı, sızı, yaralanma gibi sıkıntılara katlanmadan hatta canını vermeyi bile göze almadan, bu gibi fedakârlıkları yapanlarla yapmayanlar ayırt edilmeden müminler cennete girmeyi hayal etmemelidirler. Bu durum Bakara suresinde de şu şekilde teyit edilmektedir: “Yoksa sizden öncekilerin çektikleriyle karşılaşmadan cennete girebileceğinizi mi sandınız?” (Bakara 2/214). Bu ayet de göstermektedir ki ahir zaman ümmeti de tıpkı önceki dönemlerdeki peygamberlerin ve ümmetlerinin yaptıkları gibi yüce değerler uğrunda özverilerde bulunurlarsa ancak dareyn saadeti elde edebilirler ve bu sayede cennete girebilirler. Nitekim eskiden bazı ümmetler kıtlık, yoksulluk, savaş gibi sıkıntılarla imtihan dilmişler, lakin ümitlerini yitirmemişler, sabretmişler, sonuna kadar sebat etmişler ve en nihayet Allah’ın yardımını, zaferi ve cenneti elde etmişlerdir. Bu ayet ile de Hz. Peygamberin ümmetinden özveride bulunanlar, sabredenler, mallarını ve canlarını Allah için, kutsal değerleri için feda edenler ile bunları yapmayanlar birbirlerinden ayırt edilmedikçe cennete girmeyi düşünmemeleri gerektiği kendilerine hatırlatılmaktadır.²

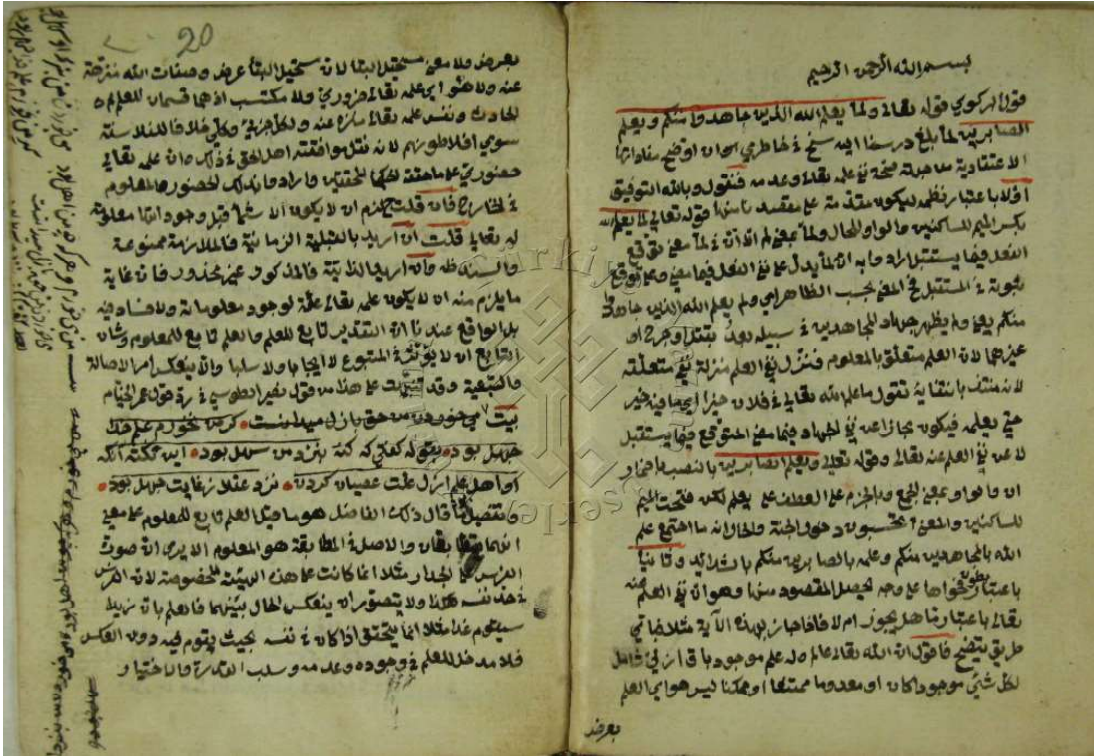
Trabzonî, ayetin özellikle (وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمِ الصَّابِرِينَ) “...Allah içinizden cihat edenleri bilmeden (belli etmeden), sabredenleri bilmeden (ortaya çıkarmadan)” şeklindeki kısmı üzerinde durmakta ve öteden beri ulemanın ilgi alanına giren “Allah’ın bilmemesi” tabirinin ne anlama geldiğini tartışmaktadır. Ona göre ilim maluma taalluk eder, onunla bağlantılıdır. Yani bilgi bilinenle irtibatlıdır. Dolayısıyla burada bilginin bulunmayışı onun müteallakının olmadığı anlamına gelmektedir. Zira bulunması gerekenin bulunmayışı, diğerinin de olmadığı anlamına gelir. Örneğin; Allah falancadan bir hayır bilmedi (bilmiş değildir) denir ki bu, onda hayır beklenecek bir durum yok ki, Allah onun bir iyilik işlediğini bilmiş olsun anlamındadır (ما علم الله في فلان خيرا اي ما فيه خير حتى يعلمه). Yoksa burada Allah’ın bilmemesi söz konusu değildir. Bu kullanım onun için mecazdır. Yani Allah’ın ilminin olmaması, malumun da olmamasından kinaye edilmiştir. Tamamen Arap dilinin özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Nitekim burada geçen “lemma” edatı da “lem” manasındadır. Ancak bunda her an geleceğe dönük olarak bir beklenti var anlamı bulunmaktadır. Yani bu ifade, geçmişte bir cihadın olmadığını bildirmekle birlikte gelecekte her an ortaya çıkabileceğini anlatmaktadır. Yani mücahitlerin Allah yolunda henüz cihatları olmamıştır ancak bu her an olabilir demektir.

² Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, thk, Mahmud Muhammed Şakir (Mekke-i Mükerrreme: Dâru’t-Terbiyyeti ve’t-Türâs), 7: 246-248; Zemahşerî, Ebû’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârîzmî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmi’i’l-tenzil ve ‘uyûni’l-eşâvil fi vücûhi’l-te’vîl* (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1407), 1: 20; Hayreddin Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 1: 679-680.

Trabzonî, ayetteki kelâmî meseleleri bu şekilde izah ettiği gibi dil kaidelerinden hareketle de bazı açıklamalar yapar. Örneğin; “وَيَعْلَمُ” lafzındaki mim harfinin gizli “en” ile mansub olarak fetha ile hareketlendiğini, yine bu lafzın başındaki “vav” harfinin de çoğul manası taşıdığını ifade eder. Ya da bu lafzın daha önce geçen “يعلم” kelimesi üzerine matuf olup bundan dolayı meczum olduğunu, iki sakin kelime yan yana geldiği için de mim harfine hareke verildiğini, hareketinin fetha olmasının da öncesinin fetha olmasından kaynaklandığını belirtir. Anlamı da şu şekilde takdir eder: “Allah’ın sizden cihad edenleri belli etmeden ve sıkıntılara karşı sabredenleri ortaya çıkarmadan, yani hem cihad, hem de sabır, bu ikisi sizlerde bir arada bulunmadan cennete gireceğinizi mi sandınız.”³

Trabzonî, bu açıklamaları yaptıktan sonra meseleyi detaylandırarak konuyu çeşitli açılardan ele almaya devam eder. Muhtemel sorular sorup onlara cevaplar aramaya çalışır. Bunu yaparken bazı müfessirler gibi “fe in kîle kultü, fe in kulte kultü, fe ekulü” tarzında ifadeler kullanarak onların yöntemini takip eder. Görüşlerini desteklemek üzere şiirle istişhadda bulunduğu gibi yer yer farklı ayetleri de delil getirmede kullanır. Felsefecilerin bazı görüşlerine itiraz ederek onları çürütmeye çalışır.⁴ Eserin metot ve muhtevası birlikte değerlendirildiğinde müellifin Arap dilinin inceliklerine hakim olduğu ve kelimeleri ilmi başta olmak üzere İslami ilimlere vukufiyetinin olduğu sonucuna varılabilir.

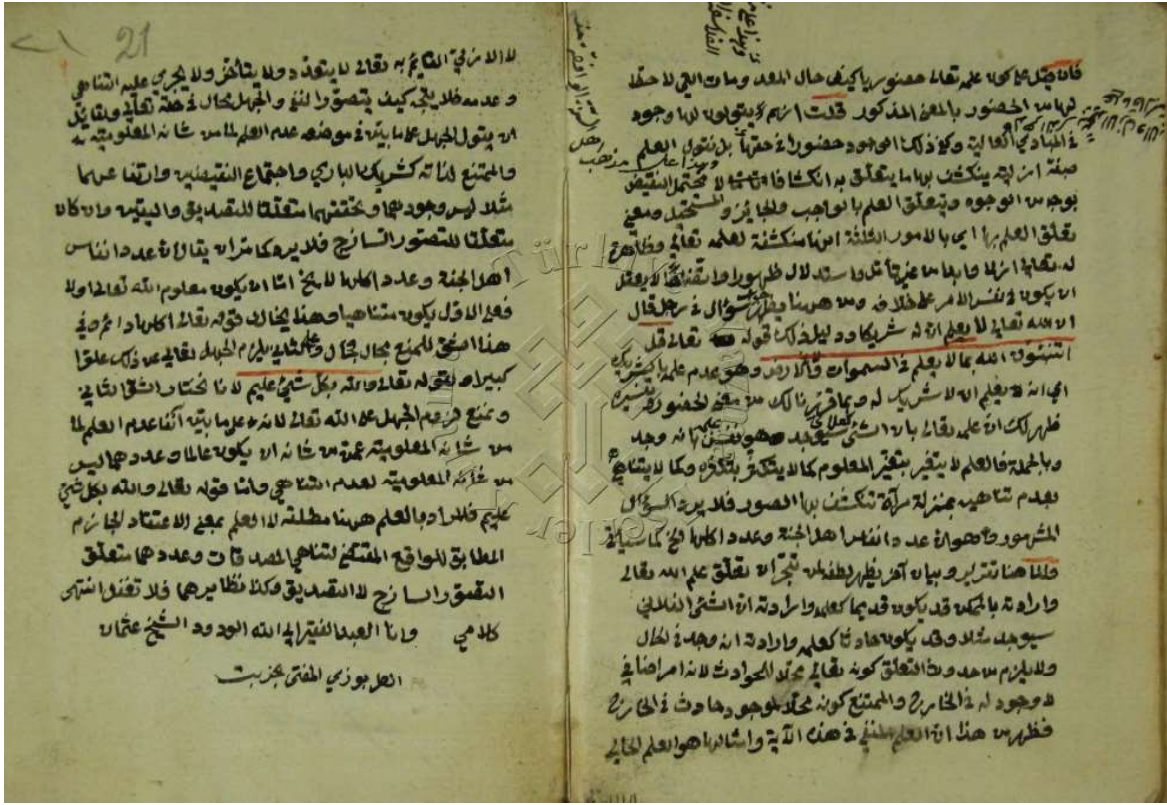
Müellif, risalesinin hâtimesinde “intehâ kelâmî” diyerek son sözünü söylemiş, “Ve ene'l-abdü'l-fakîr ilellahî'l-vedûd eş-Şeyh Osman et-Trabûzûnî el-Müftî bi Harput” (وأنا العبد الفقير الى الله الودود الشيخ عثمان الطربوزني المفتي بخربت

Resim 1: Eserin ilk iki sayfası (Kasidecizâde nr. 678)

³ Osman et-Trabzonî, *Tefsîru kavlihî Ta'ala ve lemna ya'lemi'l-İllâhu'l-lezîne câhedû minküm*, Süleymaniye Kütüphanesi, Kasidecizâde Bölümü nr. 678, vr. 19b.

⁴ Osman et-Trabzonî, *Tefsîru kavlihî Ta'ala ve lemna ya'lemi'l-İllâhu'l-lezîne câhedû minküm*, vr. 20a-21a.

Resim 2: Eserin son iki sayfası (Kasidecizâde nr. 678)

2. Şerhu Salât ve Selâm

Risale, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu nr. 06 Mil Yz A 7487/9, vr. 46b-48b varakları arasındadır. Müellif kendini mukaddimede “eş-Şeyh Osman el-müftî bi-Harput” şeklinde tanıtmaktadır. Her ne kadar burada Trabzonî nisbesini kullanmasa da, Harput Müftüsü Şeyh Osman diye kendini takdim etmesi onun yukarıda tanıttığımız zât olduğuna işaretler. Ayrıca eserin evrâd ve ezkâr hakkında olması, bir de hem bu risaleyi hem de mecmuadaki diğer risaleleri istinsah eden kişilerin Trabzon’un Of ilçesine mensup olmaları biz de bu risalenin Trabzonlu Osman Efendiye ait olduğu kanaatini güçlendirmektedir. Eser adı başlıkta yer alan “Hâzâ şerhu salât ve selâm lişeyh Osman el-Harputî” ifadesinden alınmıştır. Telif tarihi belli değildir. Ferağ kaydından anlaşıldığına göre risale hicri 1285 yılında Trabzon’un Of ilçesinin Melinoz köyünden olan Said Kiryanî b. Ali tarafından istinsah edilmiştir. Eserin başka bir nüshasına ulaşılammıştır.

Muhtevası

Müellif, salli-barik dualarında yer alan bazı hususları açıklamak istediği için bu risaleyi kaleme almıştır. Bu hususu mukaddimede özetle şu şekilde dile getirmiştir. Teşbih/benzetme sanatında benzetme yönü bakımından müşebbehün bih/kendisine benzetilen, müşebbehten/benzeyenden daha güçlüdür. Ancak “Allahım! Muhammed’e ve Muhammed’in ailesine/ümmetine, İbrahim ve onun ailesinin üzerine salat ettiğin gibi salat et.” cümlesinde tersi bir durum vardır. Teşbih kuralı gereği Hz. İbrahim ve ailesi Hz. Peygamber ve ailesine benzetilmesi gerekirken aksi bir benzetme yapılmıştır. Bu durum sürekli zihnimi kurcaladığı için bu konuyu ve bu duada geçen “hamîd” ve “mecîd” kavramlarını açıklamak için bu risaleyi yazdım.

Metin kısmında müellif bu duadaki benzetme ifadesini dil alimlerinin görüşlerinden faydalanarak kısaca şöyle izah etmiştir. Teşbih kuralı gereği müşebbehün bih, müşebbehten daha güçlüdür. Dolayısıyla güçsüz olan güçlü olana benzetilir. Ancak teşbih sanatında benzetme edatı olarak kâf (ك) (gibi) harfi kullanıldığı takdirde durum farklılık arz eder. Bu durumda müşebbehün bihteki benzetme yönünün müşebbehtekinden daha güçlü olması gerekmez. Buna göre bu duadaki teşbihte herhangi bir tuhaflık yoktur. Dil kaidesi iyi bilindiği takdirde konu anlaşılabilir olacaktır.

Müellif, devamla bu duada geçen “hamîd” lafzının ism-i fail (hâmid) ve ism-i meful (mahmûd) anlamlarının her ikisini de ifade etmek üzere kullanılmış olabileceğini ve bu durumlarda ne gibi anlamlar yüklendiğini de kısaca açıklamıştır. Yine bu duada geçen fe’îl veznindeki “mecîd” lafzının da “mâcid” (ism-i fail) görevinde olduğunu belirtmiş ve mecd kökünün taşıdığı anlamları aktarmıştır. Klasik usulde çokça kullanılan “fe in kulte kultü” (Eğer dersin ben de derim ki) şeklindeki ifade biçimini meseleleri daha etkili biçimde açıklamak üzere kullanmıştır. Son olarak şunu ifade etmek isteriz ki müellif burada salât-ü selâmın tamamını değil de sadece zikrettiğimiz kısımlarını açıklamıştır.

Resim 3: Eserin ilk iki sayfası (Yazmalar nr. 06 Mil Yz A 7487/9)

Resim 4: Eserin son sayfası (Yazmalar nr. 06 Mil Yz A 7487/9)

Kaynakça

- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. Thk. Mahmud Muhammed Şakir. Mekke-i Mükerrreme: Dâru't-Terbiyeti ve't-Türâs.
- Trabzonî, Osman. *Tefsîru kavlihî Ta'ala ve lemma ya'lemi'l-İllâhu'l-lezîne câhedû minküm*. Süleymaniye Kütüphanesi, Kasıdecizâde Bölümü nr. 678, vr. 19b-21a.
- Trabzonî, Osman. *Şerhu Salât ve Selâm*. Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu nr. 06 Mil Yz A 7487/9, vr. 46b-48b.
- Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. <https://portal.yek.gov.tr/>.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâ-mizi't-tenzil ve 'uyûni'l-eqâvîl fi vücûhi't-te'vil*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407.